

A KERTÉSZETI TERMESZTÉS FEJLESZTÉSÉNEK FAJTAKÉRDÉSEI*

TOMCSÁNYI PÁL

a mezőgazdasági tudományok doktora

Országos Mezőgazdasági Fajtakísérleti Intézet, Budapest

A fejlődés dialektikája a gazdasági ágazatok történetében is megmutatkozik. A kertészeti termesztés sohasem fejlődött olyan gyorsan és olyan nagy mértékben, mint az elmúlt két évtizedben, de ha megfigyeljük, még ez a töretlen fejlődés sem mondható egyenes vonalúnak. Átmeneti lassulás és gyorsulás, az egyes szakterületek kampányszerű felfutása és megtorpanása szakaszossá teszi. A környezetébe — esetünkben a világ gazdaság, a népgazdaság, szocialista nagyüzemeink és háztáji gazdaságaink ökonómiai környezetébe — illeszkedve, egyszer néhány évig viszonylag kedvezőbb, máskor kevésbé az egy-egy ágazat helyzete. Némileg a konjunktúrára emlékeztető ciklikusság érvényesül ebben. Ezt a jelenséget általában csak a problematikus időszakokban ismerjük fel és tesszük szavá. Miből adódik ez jelenleg?

— Egyrészt ágazatunk élőmunka igényes, aminek nem vagyunk bővében, és termelési értékéhez viszonyított beruházás igénye is nagyobb, mint a növénytermesztés más ágazatainak, ráadásul a beruházások visszatérülése sem a leggyorsabb, nincs meg az ágazat önfinanszírozó képessége.

— Másrészt a termékei — mint fogyasztási végtermékek — iránt megnyilvánuló minőségi követelmények szigorúak, ugyanakkor a romlandó termékek veszteségei az értékesítés kockázatát nagymértékben megnövelik, ami gyakran a termesztők kedvét szegi.

Ennek ellenére távlatban nem ítélni meg borúlátóan a helyzetet, mert egy gazdasági ágazat jövőjét elsősorban az iránta megnyilvánuló szükségletek határozzák meg. A kertészeti termékekkel és szolgáltatásokkal való ellátottságunk még messze nem mondható kielégítettnek, így nem beszélhetünk még átmeneti „dekonjunktúráról” sem, legfeljebb a termesztésszervezés ökonómiai problémáiról és más ágazatokhoz viszonyítva kisebb jövedelmezőségéről. Szembe kell néznünk viszont azzal, hogy számos termékünk — főként a tároltak, feldolgozottak — kivitelének gazdaságosságát megkérdőjelezzük, a termesztés önköltségének alakulása ágazatunk egyik legnagyobb értékét, exportképességét, világpiaci versenyképességét veszélyezteti.

* Előadás az MTA Kertészeti Bizottsága 1979. június 8-án megtartott felolvasó ülésén

A belterjes ágazatok gondokban is intenzívebbek, és a fokozott gondoskodás szükségessége már a kertészet termékeinek és szolgáltatásainak felhasználási irányából is adódik. Erről az oldalról tekintve a kertészet a közvetlenül emberi fogyasztásra felhasznált és a közvetlen emberi környezetet formáló kultúrnövények hasznosítása. Nyerstermékei is nagyrészt fogyasztói késztermékek, megítélésük a fogyasztás szociológiája és lélektana nélkül lehetetlen. Az ilyen szükségletnek nem optimális, hanem éppen változatos kielégítése kívánatos.

A kertészeti termesztés feladata a lakosság egyre jobb ellátása zöldséggel, gyümölcssel, virággal — közvetve a tartósított kertészeti termékekkel is —, és ennek keretében a fogyasztási szokások továbbfejlesztése, átalakítása, egészségesebbé tétele. Nem kevésbé ügye a friss és tartósított kertészeti termékek exportjának elősegítése is, de a jövőben már nem a belföldi ellátás rovására. Emellett egyre nagyobb tért nyernek azok a kertészeti szolgáltatások, amelyek környezetünket szépítik, kondicionálják.

A fogyasztásra orientált termelés és szolgáltatás a sokféle igény kielégítését a termesztett növényfajták választékának sokoldalúságával oldja meg. A fajta egyaránt eszköze a szükségletekhez igazodó ellátás megvalósításának és a gazdaságos termesztésének. A fajtát meghatározott terméktípust adó biológiai termelőeszköznek tekinthetjük. A fajtaválasztással — az esetek többségében — eldöntjük már a termék jellegét, sőt gyakran minőségét is. Biológiai termelőeszközeink eltérő hatékonyságúak, ennek folytán a gazdaságos termesztésnek és ezzel gondjaink megoldásának is fontos előfeltétele a korszerű fajta.

Az egyes ágazatok, fajok fajtakérdéseit részleteiben a szekcioulések keretében vitatjuk meg, így bevezetőben csak a legfontosabb jelenségekre és a kertészeti főágazat egészére érvényes általános tendenciákra kívánom a figyelmet felhívni.

Ágazatunkban hosszabb távra szükséges a fajtapolitikát kialakítani, és e tekintetben a MÉM Kertészeti Tanácsa által elfogadott ajánlásokra építem mondanivalómat. Távolabban a választéki szemléletű fajtapolitika megvalósítása a követelmény. Ennek fő célkitűzései a következők:

— Minden termelői és felhasználói igény — vagyis terméktípus, tenyészidő, géptűrés stb. — kielégítése az ehhez feltétlenül szükséges legkevesebb, de elegendő számú fajtatípussal.

— A termelő üzem maximális jövedelmét biztosító fajták alkalmazása. Ez kifejezi a nagy és biztos termést, az ellenállóképességet, a jó árat érdemlő minőséget, a korszerű termelési módszerekre való alkalmasságot és a nagyüzem mellett a házikerti termesztés fajtaigényének kielégítését egyaránt.

— A fogyasztás (felhasználás, feldolgozás, export) igényeinek sokoldalú kielégítése a világszortiment legjobb minőségi szintjét elérő fajtákkal.

E célok megvalósítása természetszerűen tartalmazza azt is, hogy nemesítéssel és honosítással a már kielégített fajtatípusokon belül is állandóan

tovább kell fejleszteni a termőképeséget és az árumínőséget. A versenyképesség állandó, késedelem nélküli, javító jellegű fajtaváltást kíván, amiben az egész világ nemesítési eredményeit fel kell használnunk.

A távlati választékok megtervezése és a jelenlegi helyzettel való összehasonlításuk azt mutatja, hogy a kertészet fajtasortimentjeiben az igényelt típusok — és ezáltal a termesztett fajták — számát a jövőben jelentősen növelnünk kell.

Friss termelvényeink jellegét, fogyasztási és felhasználási időpontját a fajon belül, elsősorban a fajta határozza meg. Valamennyi termesztési és felhasználási célnak megfelelő fajtaválaszték a zöldségfélék esetében kétharmadban, a gyümölcsfélék esetében felében kielégített. Különösen nagy választékfejlesztési igény mutatkozik az étkezési paprika, a paradicsom, uborka, valamint a cseresznye, kajszi, őszibarack és málna esetében.

Az ellátás igényei nem tekinthetők át a feldolgozóipar fajtaigényeinek ismerete nélkül. Az OMFB differenciált választékok témakörében indított vizsgálata lehetőséget adott az ipari igényekkel és a tartósított késztermék választékokkal való egybevetés elvégzésére is. Különösen nagyarányúnak találtuk az egyes zöldségfajok választékfejlesztésében az ipari igényt. Például a zöldborsó és zöldbab jövőbeli fajtaválasztékának kétharmadát az ipar export igényeket kielégítő speciális fajtái teszik ki, a paradicsom esetében a felét, a sárgarépa, vöröshagyma és más zöldségfélék esetében is jelentős hányadát.

A tartósított késztermékekkel való ellátásban azonban ma még inkább a rendelkezésre álló nyersanyag mennyisége a behatároló, és kevésbé annak minőségi, választéki összetétele. Ez a mennyiségi hiány nagyrészt a termelés kellő jövedelmezőségével és az értékesítés biztonságával kapcsolatos kételyekből adódhat. Meg kell azonban állapítanunk, hogy — bármekkora lehetőséget is nyújt a jövőben a biológiai alap fejlesztése — a jelenlegi probléma sem az alkalmazott fajták termőképeségéből és minőségéből adódik, hanem a legjobb üzemek termelési színvonala és az átlagos termelési színvonal közötti különbségből. A választék differenciálása és a jobb potenciális termőképeségű fajták bevezetése csak a fejlett termesztési színvonalú üzemekben jelenthet tényleges eredménynövelést, vagyis olyan többletet, amit tisztán a fajtaváltásra vezethetünk vissza.

A fajtaválaszték fejlesztése ágazatonként is eltérő. Különös helyzetet foglal el e téren a szőlőtermesztés, mely önmagán belül sem egységes. A borszőlőtermesztés megkívánja a fajtaválaszték korszerűsítését, szűkítéssel járó racionalizálását. A fajtatípusokon belül viszont — boruk hagyományos, kedvelt jellegét megőrizve — újabb nemesített fajták és szelektált klónok bevezetése kívánatos, mint ahogy az a Kadarka, Furmint, Hárslevelű esetében történt. Ugyanakkor a csemegeszőlő a fajtasorozatok bővítését, a típusok gazdagítását kívánja meg, beleértve a rezisztencia megvalósítását is.

Megint más szempontok érvényesülnek dísznövénytermesztésünkben:

kívánatos a minél gazdagabb fajtaszortiment és a szabad fajtahasználat. Ennek ellenére a minőségi szaporítás már megkívánta a kötelező választékok kidolgozását, a közkertek díszfa és díszcserje anyagának meghatározását. A lomblevelű fák és cserjék érvénybe lépő szaporítási jegyzéke sok száz változatot, fajtát tartalmaz, és a kisfokú választékszűkítés is csak a típusokon belül legjobb fajták előnyben részesítését jelenti. Folyamatosan kerülhet sor a túlevelűek választékának rendezésére, míg a rózsák, hagymás-gumós, évelő és egynyári dísznövények esetében a szabad fajtahasználat fenntartása indokolt, legfeljebb ellenálló és extenzitást is tűrő, jó díszítőértékű fajtákból közkertek számára egy szűkebb ajánlott szortiment kialakítása célszerű.

A gyógynövény fajtahasználat ugyancsak fejlesztést kíván, hiszen elenyésző a fajták száma, és az utóbbi évtizedben jóformán alig vezettek be újakat. A termesztett gyógynövényfajok esetében inkább a nemesített fajták használatára való áttérés a követelmény, amit a választékok kialakításával, majd folyamatos fajtaváltással és fajtafenntartással érhetünk el.

A kertészeti növényfajta többnyire saját termesztésmódját is meghatározza. A termesztési tulajdonságok körét tágan kell értelmeznünk. Már például a terménynek is van ilyen oldala, mert meghatározhatja, hogy a fajta alkalmas-e gépi betakarításra vagy sem. A hagyományos gazdasági tulajdonságok — a termésmennyiség és minőség — mellett újabban egyre inkább a ráfordítási tényezők keltene nagy figyelmet. A növény megfelelő alkata, tűrőképessége teszi lehetővé a korszerű termesztési technológia műszaki eszközeinek, a gépeknek és vegyi kezeléseknak alkalmazását.

A fejlődés jelenlegi szakaszában a gépesítés megvalósulása a legnagyobb jelentőségű. A tervezett új fajtatípusok (választékegységek) jelentős része — például a paradicsom vagy meggy esetében 50%-a — olyan, amit a gépesítés igényei tesznek szükségessé. Ezek létrehozásával a nemesítés és a kertészeti fajtahasználat igazodik az új gépi technikához.

A gépesítés fő célja a már előljáróban említett munkaerőhiány áthidalása. A gépi terménybetakarítás a soron levő feladat, de nagy jelentőségű minden munkaigényes művelet gépesítése, amilyen a zöldségfélék palántázása, a fás növények metszése. Figyelembe kell venni a gépesítés fajták iránti követelményeit, aminek legfontosabb tényezőit — szem előtt tartva az MTA Növény-nemesítési Bizottságának ez irányú vitáját is — így foglalhatjuk össze:

- Egyöntetű állomány és megfelelő növekedési alkat, a gépesíthető fitotechnikára való alkalmasság, a növények állóképessége;
- a koncentrált érés, ami egymenetes betakarítást, a gépek jobb kihasználását és kisebb terményvesztést eredményez;
- a gépi betakarítás igényét is kielégítő nagy termés, azon túl, hogy ez mint hozamtényező is a legfontosabb;
- egyenletes terményelhelyezkedés a növényen;

- a termés könnyű leválaszthatósága, anélkül azonban, hogy saját magától peregne;
- a termés kedvező alakja, mérete, súlya és végül, de nem utolsósorban
- a mechanikai tulajdonságok, a sérülés-ellenállóképesség, a deformáció rugalmas tűrése stb.

A felsoroltak eltérő módon érvényesülnek az egyes ágazatok és fajok esetében. Példaként felhozhatjuk a paradicsomot, melynek gépesítése előrehaladt és igen sok követelményt támaszt: a bogyó legyen ellenálló, nem repedő, annak ellenére, hogy rosttartalma se legyen nagy, kocsány nélkül váljon le és koncentráltan érjen (70–80% egyidejűleg), viszont viselje el a több napos túlért is a tövön. A paradicsom-növény legyen determinált növekedésű és ellenálló a levélbetegségekkel szemben.

Ezek a követelmények nagyrészt értelemszerűen átvihetők az étkezési paprikára is. De a géppel több menetben szüretelt növényeknél még az erős gyökérzetet is meg kell kívánnunk. A legegyszerűbb azon zöldségfélék gépi betakarítása, amelyek termésüket a földben hozzák. A vöröshagymánál megkívánják a jó nyakbehúzódot és a szilárd burkolóleveleket, azok sérülésmentességét. A nagy szárazanyagtartalom, jó tárolóképesség már nem közvetlenül a betakarítással kapcsolatosak, de összefüggnek a hagyma konzisztenciájával. A sárgarépa legyen vaskos, egyöntetű hosszúságú, ne ágazzon el, és ne legyen hegyes; rugalmassága, hajlékonysága tegye elkerülhetővé a törést.

A borszőlő is kombájn növény évek óta és általános fajtakövetelmény az egyidejű érés, a kevés másodfűrt, a kedvező bogyóleválás és a rothadás-ellenállóképesség. A csonthéjasoknál a gyümölcs héjának ellenállóképessége és a fa gyümölcscrázást lehetővé tevő alkata kerül előtérbe. A bogyósoknál kevésbé a termés, sokkal inkább a növény alkata, hajtásrendszere problematikus a gépesítés szempontjából. A legnagyobb mennyiséget jelentő almánk gépi betakarítása távolabbi probléma, aminek megoldását a gyümölcs kíméletes megóvása képezi. E faj esetében történt viszont eddig a legtöbb a gépi metszés irányában. E néhány példával csupán a gépesítés igényeit kívántam körvonalazni, melyek tíz évvel ezelőtt még csak prognosztizáltak voltak, de amelyeket ma már hazai tapasztalatok alapján ismerhetünk. Teljességre nem törekedhetem, ezért nem is említem a dísnövénytermesztés egészen speciális gépi feladatait és a gyógy-növénytermesztést, ahol a betakarítás sok esetben teljesen gépesíthető.

Korábban, ha a gépesítés követelményeit a növény igényeivel szembeállítottuk, megszokott kérdésként vetődött fel, ki igazodjon a másikhoz, a gépkonstruktor vagy a kertész, ideértve a nemesítőt is. Ma már tudjuk, hogy mindkettőnek egyaránt alkalmazkodnia kell. Az eddigi tapasztalat szerint azonban ritka az egy géptípushoz nemesített fajta, inkább a nem alkalmas fajták szorulnak vissza, amire példa a borszőlő lehet.

Két párhuzamos fejlődési folyamat összehangolásáról van szó, mindkettő lassú, hiszen egy gép kialakítása és bevezetése egy évtizedig eltarthat, egy új fajtátípus előállítása és elterjesztése pedig még nagyobb időigényű. Az innovációs gyakoriság olyan nagy a gépesítésben, hogy egy már kialakult géphez fajtát nemesíteni aligha lehet, hiszen annak létrejöttéig a gépesítés igénye ismét tovább halad. Mindez arra mutat, hogy rendkívül szoros együttműködésben kell dolgozni a két szakterületnek.

Új, fontos kutatási terület a növényrészek mechanikai tulajdonságainak vizsgálata, ami a gépesíthetőség lehetőségét is körvonalazza. Ismeretes egy olyan megállapítás, hogy műszakilag a legkényesebb művelet is megoldható, csak az a kérdés, megfizethető-e. Ez nagyjából érvényes a fajták iránti követelmények genetikai megvalósítására is. De itt nemcsak arról van szó, hogy mibe kerül a megoldás, hanem arról is, hogy meddig lehet a terménytulajdonságokat a géptűrés irányában úgy változtatni, hogy az a fogyasztó számára még elfogadható legyen. Ez a szigorú határ nem léphető át, mert a fogyasztói szükségletek kielégítésének prioritásából következik és egyúttal a termény piaci versenyképességét is nagyrészt meghatározza.

A választéki fajtaellátás a hazai nemesítés és külföldi fajták honosítása révén jön létre. Kertészeti nemesítésünk egészében véve korszerű és eredményes, egyes szűkebb szakterületei pedig nemzetközi szinten is kimagaslót alkotnak. Azt bátran megállapíthatjuk, hogy hazánk népességéhez viszonyítva a kertészeti nemesítés alkotásainak száma és színvonala messze meghaladja a nemzetközi átlagot. Ez alkalommal — az ágazati és fajonkénti problémákat a szekcióülések témakörének tekintve, — az általános kívánalmak felvázolásánál maradok.

A genetika fejlődése rendkívül gyors, és ezért hangsúlyozni kell a korszerű módszerek alkalmazásának, az általános és a populációgenetika tudatos használatának fontosságát. Az Fj hibridek, a szövettenyésztési módszerek, a mesterséges mutánsok és fajkeresztezések adta lehetőségeket kívánatos még jobban kihasználni. A Kertészeti Tanács ajánlását idézve az átlagosnál nagyobb támogatásban célszerű részesíteni a hazai zöldborsó, zöldbab, uborka, dinnye, paradicsom, étkezési, illetve fűszerpaprika és vöröshagyma nemesítést, valamint az új hazai csemege- és borszőlő, meggy, cseresznye, kajszi, továbbá egynyári dísznövény fajták előállítását. Ezekkel a növényekkel eddig is kimagasló eredményeket értek el, de a nemesítés szinten tartása az egyéb alágazatokban is indokolt.

A fajtafelkutatást — vagyis a tudatos nemesítő munkától függetlenül létrejött mutánsok, tájfajták hasznosítását — különösen egyes gyümölcsfajok és dísznövények esetében, célszerű minden eszközzel támogatni. A rezisztencia nemesítés legyen az egyik legfontosabb törekvés a termésbiztonság érdekében. Ez kimagasló jelentőségű kérdés, mert a nagy termésingadozások veszélyeztetik leginkább ellátásunkat, piaci versenyképességünket és a termelés jövődel-

mezőségét. A szőlő és gyümölcs esetében az alanyfajtákra is nagyobb súlyt kell helyezni.

A nemzetközi versenyképesség megkívánja a legjobb, legújabb külföldi fajták ismeretét, honosítását. A honosítás tényleges, szigorú kipróbálás legyen, és alapozza meg a hazai termesztést. A honosítás sok esetben a nemesítéshez hasonló tudományos alaposságú munkát kíván, ezért csak helyeselhető, hogy anyagi ösztönzése is a nemesítéshez hasonló, aminek érvényt is kell szerezni. A külföldtől való lemaradás elkerülése végett, már „fajtajelölt” korukban célszerű beszerezni a külföldi nemesítés eredményeit, megfelelő garanciák adásával, hogy azok körülményeink közt időben kipróbálhatók legyenek.

A fajtaimport megítélése nem mondható egységesnek, ami bizonyos fokig ágazati eltérésekből is adódik. Elvben minden olyan megfelelőnek ígérkező külföldi fajta hazai vizsgálata, kisebb mértékű kipróbálása és elterjesztése indokolt, mely számottevő deviza áldozatot nem igényel. Kivételesen azonban egyes nagyértékű fajták szaporítási jogainak megvásárlása is kívánatos volna, amire eddig még csak elvétve került sor. A folyamatos vetőmag (szaporítóanyag) import, különösen tőkés piacokról már szigorúbb megítélést kíván. Tartósító iparunk megkívánja, hogy a hiányt pótló külföldi zöldségfajták vetőmagját évről évre a hazai ellátás és export érdekében szerezzük. Törekedni kell azonban a baráti országokból való vetőmagbehozatalra és ahol csak lehet, az import hazai forrásokból való helyettesítésére. A nemesítés és honosítás ösztönzését szükséges úgy megoldani, hogy köztermesztésünk a legkevesebb devizaáldozattal a legjobb fajtákhoz jusson hozzá és szükséges ebben az irányban a nemesítők, fajtafenntartók és alkalmazók érdekeltségét is fokozni.

A nemesítés és honosítás képezi a fajtautánpótlás keretét. Szükséges, hogy elég nagyszámú fajtajelöltből, külföldi fajtából lehessen kiválasztani a legjobbakat. Némileg tájékozódhatunk, ha a minősített fajták számához viszonyítjuk a „fajtautánpótlásként” vizsgált fajták, fajtajelöltek számát. Ez az arány három-négyszeres, vagy még annál is több a legtöbb gyümölcsfaj, valamint a paradicsom, zöldbab, vöröshagyma esetében. Közepesnek mondható a csemege- és borszőlő, a szamóca, körte, étkezési paprika és fűszerpaprika fajtautánpótlása. Természetesen ez azzal is összefügg, hogy nagyobb utánpótlás szükséges mindazoknál a fajoknál, ahol a fajtaimport lehetőségei adóttak. De ez nem jelenti azt, hogy a legtöbb ágazatban — és különösen az ivartalanul szaporított növényeknél — nem lenne népgazdasági érdek a honosítás lehetőségeit jobban kihasználni.

Az igényelt fajtatípusok rendelkezésre bocsátása még nem elegendő, a fajtapolitika megvalósulása azt is megkívánja, hogy a fajtaváltás gyorsan és akadálymentesen menjen végbe, mihelyt a termesztettnél jobb fajtaival rendelkezünk. A távlati fajtapolitikai koncepció kidolgozásakor alkalom nyílt a fajtaváltás szükséges gyorsítását is prognosztizálni. Ez azon alapult, hogy a fajták korából és egy meghatározott időszak alatt bevezetni tervezett fajták

számából kiszámítható az elmúlt évek fajtaváltásának szükséges gyorsítása. Fajtáink bevezetésüktől számított átlagos életkora a szőlő, alma, körte, szilva esetében megközelíti vagy meghaladja a húsz évet, de különös módon eléri ezt a sárgarépa és hónapos retek is, holott a zöldségfajták életciklusa rövidebb. Az átlagos életkor az egyéb zöldségféléknél és a bogyógyümölcsöknél 10 év alatti minden fajnál. A viszonylag magas átlagos életkor abból adódik, hogy néhány fajta sokáig életképes marad.

Mindezt figyelembe véve, számításaink szerint a zöldségfélék esetében mintegy másfélszeresére kell gyorsítani a fajtaváltást és ugyanez az arány néhány kivétellel érvényes lehet a legtöbb gyümölcsfajra és szőlőre is. Tízéves átlagban 50%-kal több fajta bevezetése még nem képezne megoldhatatlan feladatot, de fel kell hívnunk a figyelmet a fajtaváltás néhány további speciális vonatkozására is. Intézetünkben végzett egyik elemzésünk a zöldségfajták dinamikusabb, rövidebb ciklusokban fejlődő fajtahasználatára irányult. Meglepő talán az a megállapításunk, hogy az 5 évnél idősebb zöldségfajták részaránya a szortimentben jóformán valamennyi fajnál kétharmados, vagy annál több, a fűszerpaprika, dinnyefélék és fejeskáposzta esetében a 90%-ot eléri. A választék feleződése — vagyis azon évek száma, ami alatt a szaporított fajták szaporításának részaránya a felére csökken — már kedvezőbb képet mutat: a paradicsomnál 13, az uborkánál 8, a vöröshagymánál 6 év volt ez a hetvenes években. Vizsgáltuk a fajtahasználat koncentrációját is, vagyis azt, hogy egyes fajták túlnyomó részesedése jellemző-e a zöldségágazatban, de ezt a jelenséget nem észleltük.

A fajtaváltás dinamikájának és a választékok összetételének vizsgálata alapozza meg a tervszerű fajtapolitikai irányítást, ezt kívántam illusztrálni ezzel a néhány kiragadott adattal. A nemesítés, a fajtaminősítés és a fajtapolitika korábbi, egy-egy fajtára, fajtatípusra irányuló szemlélete helyett a választékfejlesztést kell megvalósítanunk.

Mindez azért is figyelemre méltó, mert a fajtaminősítés iránt megnyilvánuló fő követelmény ugyancsak a fajtaváltás gyorsításával kapcsolatos és sok esetben összetévesztik a gyorsabb minősítést a gyors fajtaváltással. Mindnyájan a minősítés gyorsításának hívei vagyunk, de az még nem annyira köztudott, hogy ez csak egyik feltétele a fajtaváltás megvalósításának és a gyors elszaporítás annak legalább olyan fontos kelléke.

E téren különösen nagyok az eltérések az ágazatok között. Az évenkénti vetőmaghasználat a teljes fajtacserét is lehetővé teszi — legfeljebb a meglévő vetőmagkészletek felhasználásának szükségessége fékezheti ezt —, míg ültetvénykultúráknál az elszaporítás igen lassú ütemű. Utóbbit jellemzi az a felmérésünk, ami szerint a 15 évnél újabb fajták termékeink áruforgalmában a következő arányban részesülnek: bogyósok 85—90%, kajszi 33%, meggy és őszibarack 20%, cseresznye 10%, alma és csemegeaszőlő 5%, a borszőlőt nem is említve.

A fajtaváltás gyorsítását elő kell segíteni a fajtaminősítés gyorsításával is, ez azonban nem mehet a termesztés biztonságának kárára. Minden esetben mérlegelve szembe kell állítanunk a gyorsabb bevezetésből következő nagyobb kockázatot, a késedelmes bevezetés folytán esetleg elmaradó haszonnal. Egy éves növényeknél ez kevésbé probléma, a hibák gyorsan javíthatók. A hosszú élettartamú kultúráknál érvényesítenünk kell a gyorsítás érdekében a minimális információ alapján történő döntés elvét. Ez azt jelenti, hogy — a vizsgálatok folytatásától függetlenül — nem szabad tovább várni az előzetes elismeréssel, amikor már kellő biztonsággal megengedhető az új fajta nagyobb arányú próbatermesztése.

A fajtaminősítéshez kötött fajtahasználat kiterjesztése vált időszerűvé egyes kertészeti ágazatokban. A dísnövénytermesztésben egyelőre a lomblevelű dísfák és díszcserjék minősítése, illetve szaporításuk ideiglenes engedélyezése indul meg ugyanolyan rendszerben, mint ahogy az a szőlőre-gyümölcsre kialakult. Ezt egyrészt a faiskolai szaporítás ellenőrzésének egysége, másrészt az tette indokoltta, hogy e növények nagyrészt közkertekbe kerülnek és ott tartós — sokéves — felhasználást nyernek. A dísnövény fajtahasználat választéki vonatkozásait már előbb megemlítettem.

Bár a fajtaminősítés minden ágazatban egyaránt kötelező érvényű szabályozás, a zöldségvetőmag-ellátás sajátossága, hogy a minősített fajták alkalmazása nem általános. Jó példa erre, hogy a paradicsom esetében a vetőmag-forgalom tekintélyes részét nem minősített fajták teszik ki, ezek aránya az étkezési paprika és uborka esetében egyharmados, míg az egyéb kertészeti növények fajtahasználatában jóformán maradéktalanul érvényesül a minősítés. A fajtapolitika összehangolása a vetőmag- és szaporítóanyag-ellátással még sok problémát okoz.

Mint már említettem a fajták szaporítása határozza meg sok esetben a fajtaváltás megvalósulását. Az új fajták minél nagyobb arányú elszaporítása volna kívánatos, illetve az állami fajtapolitika által megkívánt fajtaarányok érvényesítése a szaporításban. A főhatóság ez irányú előírásai azonban sok esetben nagyon kismértékben érvényesülnek, amire néhány példát felhoznék az elmúlt évek tapasztalataiból. Az 1977/1978-ban kiadásra kerülő korábbi szemzések alapján a külkereskedelem érdekeinek kevésbé megfelelő Golden Delicious fajtacsoport szaporítása 200%, a nyári almák közül az ajánlott új Close 10%, míg a Ceglédi piros 450% volt a tervhez képest. Ugyanakkor Germersdorfi cseresznyét 61%-ra, a Hedelfingenit 37%-ra teljesítették, míg az idejét múlt Márki korai teljesítése 196%, a helyette bevezetett Münchebergi korai csak 42% volt. A vörösborszőlő fajtákból ugyanabban az évben csak a Kékfrankos tervét teljesítették, legjobb csemegeszőlő fajtaújdonságunk, a Favorit is csak 20%-ot ért el az előírányzathoz képest. A legkiválóbb eredményeket hoztam fel, mert — bár a helyzet azóta javult — még nem idejétmúlt ez a probléma.

A szaporítás tervszerűségét ezért szigorú érdekeltségi szabályozókkal kell alátámasztani mind a szaporítási tervszámok, mind a vírusmentes szaporítás követelményeinek betartása érdekében. Az egyéves kultúrák esetében a fajtaválasztáshoz szükséges piaci tájékozottság általában elegendő. A hosszú élettartamú kultúrák szaporítóanyag megrendelését viszont nem lehet egyértelműen az üzemi döntési szintre helyezni, hanem szükséglet-előrejelzésen (piackutatáson) alapuló állami fajtapolitikával lehet ezt csak irányítani. A szaporítási arányokat több éves átlagban volna kívánatos megvalósítani, hiszen az évjáratok terméssingadozása e téren mindig eltéréseket eredményezhet a tervtől.

Az Országos Vetőmag- és Szaporítóanyag Felügyelőség munkája biztosítja egyre jobban az állami fajtapolitika megvalósításának nyomon követését, irányítását. A szaporítás minőségének és mennyiségi arányainak ellenőrzése mellett jelentős az a feladat, ami a fás növények fajtafenntartásának irányítása terén e szervre hárul. Akadémiai bizottságunk 3 évvel ezelőtt vitatta a fajtafenntartás helyzetét és az ezzel kapcsolatos fogalmak meghatározásával és a fő feladatok ajánlásával segítséget adott a szakigazgatás és a gyakorlat számára. A zöldségfajták esetében csak a fajtafenntartás munkafolyamatának leírását ajánlotta, míg a szőlő és bogyósgyümölcsök esetében a szabványosított klónszelektálás általánossá tételét javasolta.

Ismételten fel kell hívni a figyelmet arra, hogy nem minden ágazatban olyan magától érthetődő és természetes folyamat a fajtafenntartás, mint a vetőmagról szaporított növényeknél. Különösen a gyors ivartalan elszaporítás megkívánja, hogy az utódellenőrzés, az állományok homogenitásának, állandóságának vizsgálata és a későbbi pozitív szelekció lehetősége érdekében mindezekelőtt ellenőrzött zárt üzemi állományok jöjjenek létre. Az erre irányuló állami ösztönzés ellenére sem valósult ez meg mindenütt az újabb fajták esetében. Az előírásoknak érvényt kell szerezni, mert különben a tényleges szőlő- és gyümölcs-fajtafenntartás illúzió marad.

A termelő üzemek kapcsolata a fajtafenntartással a gyümölcs és szőlő esetében kutatók által üzemi felületeken végzett klónszelekció lehet. Egyes zöldségfajok esetében elképzelhető az is, hogy a problematikus vetőmagszaporítást üzemi érdekeltséggel és üzemi körülmények között szervezett fajtafenntartással valósítják meg.

A nemesítés, honosítás, fajtaminősítés, ellenőrzött elszaporítás és fajtafenntartás összehangoltsága biztosíthatja csak a kielégítő fajtaellátottságot, a fajtapolitikai célok elérését a kertészeti termesztésben.

Befejezésül vessünk egy pillantást a fajta és termesztéstechnológia összefüggésére. Erre a kapcsolatra — de a gép és fajta viszonylatra is — megfogalmazhatnánk az „egymásrahatás kívánatos egyensúlyának” elvét: vagyis a fajtával (választékával) igazodnunk kell a korszerű technológia újabb követelményeihez, viszont a technológusoknak az adott fajtákhoz alkalmas munka-

műveleteket, kezeléseket kell kidolgozniok. Enélkül nem érhető el a biológiai alap maximális hasznosítása, a természetes hatékonyságának, jövedelmezőségének fokozása érdekében. Utalhatnánk újra arra, hogy a legjobb és legelmaradottabb termelőüzemek eredményei közötti különbség is nagyrészt a biológiai potenciál adta lehetőségek kihasználatlanságából adódik.

A fajtákat a termesztés technológiai haladásával és a termék iránt megnyilvánuló felhasználói, piaci igények változásával összehangoltan kell fejlesztenünk. Eszerint ma témánk nem elhatárolt része a kertészeti ágazat fejlesztésének, inkább annak meghatározott irányú — esetünkben fajtaközpontos — megvilágítása.

A fajta nem ragadható ki a környezetből és ennek tekinthetők a termesztés technológiai és a fogyasztás termék iránti igényei is. A környezethez való alkalmazkodás az életben maradás egyik feltétele. A környezetet egy fajta esetében elsősorban ökológiai, az egész kertészeti ágazat vonatkozásában viszont inkább ökonómiai értelemben kell felfogni. A változó gazdasági körülmények parancsolóan írják elő a kertészet számára, hogy a mennyiségi hozamot a jelenlegi legjobbak színvonalára emelje, terményei minőségét fokozza és óvja meg, javítsa a termelés struktúráját, végül termelési költségeit a legtakarékosabban tervezze.

A termésmennyiség, áruminőség, valamint költségráfordítás kedvező alakulásának feltétele a korszerű növényfajta és annak ökonómiai elvek alapján történő kiválasztása, értékelése. Ezt követelménynek kell tekintenünk minden ágazatban és azt is, hogy a jövőben kertészeti termesztésünk technológiáját, támogatását, szervezését, valamint a kertészeti termékek fogyasztását és forgalmazását egyaránt fajtajelleggel — vagyis fajtákra és nem fajokra differenciáltan — szükséges folytatni.

Egy időigényes biológiai folyamattal való kényszerű alkalmazkodás a felgyorsultan változó gazdasági és műszaki környezethez szükséges, de nagyon nehéz feladat. Ez érezhető a kertészeti termesztés és azon belül fajtaellátásának fejlesztésében is. Ágazatunk előnyös oldala viszont „emberközelsége”, mert a friss és tartósított növényi élelmiszerek túlnyomó többségét ágazatunk nyújtja, és emellett az ember közvetlen élő környezetét is formálja. Ennek folytán — megítélésem szerint — a hagyományos növényi hasznosítások legperspektivikusabb ágazatának a kertészet tekinthető a denaturálódó, technizálódó világban. A genetikailag egyre jobban alakítható kertészeti növényfajták a modern életformának megfelelő új táplálékok jellegének meghatározásával, új ízek, illatok életre keltésével az emberi szükségletek kielégítésének fontos eszközei. Gorombán fogalmazva az emberi ellátásra szolgáló termények nem tekinthetők valamiféle „humán takarmánynak”, aminek haszna biokémiai egyenértékkel mérhető.

A kertészet ezen sajátos szemlélete már *Entz Ferenctől* is megfogalmazást nyert. Rövidítve, de szó szerint idézem: „a gazdaszat az emberi nemnek első,

ügyszólván állati szükségének fedezését ismeri fontos feladatául, a kertészet az ember magasabb élveinek elérését tűzte ki célul.” Ma ez már némileg módosult, hiszen a mezőgazdaság számos terményéből készülnek igényes élelmiszeripari késztermékek. De az találó, amit Entz még hozzátesz: „a kertészet tehát a nagyobb és magasabb emberi vágyakra vergődött nemzetek tulajdona”. 125 év múltán ez hazánkra egyre inkább elmondható, és ennek folytán e „tulajdont” — a kertészeti kultúrát — megőrizni, egyre nagyobbá tenni a mi elsőrendű kötelességünk.